

مدیحه‌سرایی در فرهنگ مردم

مهناز فولادوند^۱

چکیده

مدیحه‌سرایی هنری بدیع و سرشار از خلق موقعیت‌ها و مفاهیم ویژه است که به بهترین نحو در فرهنگ مردم نمود یافته است. در این هنر، اشعار موزون و آهنگینی که سرشار از شور و عشق و معرفت الهی هستند، در مناسبت‌های ویژه‌ای چون روز بعثت، روز میلاد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، سیزده رجب، نیمه شعبان و سایر مناسبت‌های مذهبی در فضایی معنوی از سوی مداحان خوانده می‌شود. مضامین و محتوای مدایح آیینی، مدیحه‌ها را با ارزش‌های متعالی همراه کرده است. مداحی‌ها دو وجه حماسی و احساسی دارند و هر دوی این ویژگی‌ها به مخاطب کمک می‌کنند تا برانگیخته شود و در مسیر اهداف دینی پیش برود. به همین دلیل این اشعار حاوی پیام‌های عرفانی، اخلاقی، اعتقادی، اجتماعی و ظلم‌ستیزانه هستند و مداحان نیز می‌کوشند در قالب این اشعار، عشق به اهل بیت علیهم السلام را در بهترین حالات معنوی به مخاطبان‌شان منتقل کنند. ذکر فضایل معصومین علیهم السلام و عرض ارادت و ادب به پیشگاه آنان، توسل و دعا و شفاعت عناوینی هستند که در مضمون اغلب مداحی‌ها دیده می‌شوند.

۱. کارشناسی ارشد باستان‌شناسی و تاریخ هنر از دانشگاه تهران، پژوهشگر فرهنگ مردم مرکز تحقیقات
mfoladvand68@yahoo.com

هنر مدیحه‌سرایی با توجه به ظرفیت بالای خود به دلیل موسیقی، ملودی، ترانه و شعر در رسانه مورد استفاده قرار می‌گیرد. مفاهیم و مضامین معناگرای این اشعار، شور، نشاط و امید را در مخاطبان ایجاد می‌کند و به نیازهای رسانه در مناسبت‌های مختلف مذهبی، پاسخ می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: مدّاحی، مدیحه‌سرایی، مولودی‌خوانی، مدح، ثنا

مقدمه

شعر شیعی، نمود باورهای دینی، مذهبی و اخلاص و ارادت شاعران مکتبی است که در قالب هنر و قامت نوشتار فرصت بروز یافته است. این اشعار در تبیین و تبلیغ حقایق و معارف اسلامی و شخصیت عظیم‌الشان پیامبر اعظم ﷺ و خاندان مکرّم ایشان سروده شده و درونمایه‌ای مبتنی بر فضایل و سجایای اخلاقی و رویدادهای سترگ تاریخ اسلام دارد و در ارائه حقایق و الگوهای رفتاری انسان کامل نقش مؤثری ایفا می‌کند و از این راه، زمینه‌های رشد و تعالی اخلاق و معارف را در جامعه فراهم می‌سازد.

مدیحه‌سرایی و مولودی‌خوانی، بخشی از شعر و هنر شیعی است که در مناسبت‌های شاد و اعیاد اسلامی در فرهنگ مردم ایران بیشتر جلوه‌گر شده است. در طول تاریخ، این هنر به عنوان ابزاری رسا برای طرح و گسترش معارف بلند دینی و اخلاقی مورد استفاده قرار گرفته است.

جشن‌ها و اعیاد دینی از جمله شادی‌های مشروع و پسندیده است که در ادیان مختلف وجود داشته و در اسلام هم بدان توجه ویژه‌ای شده است. در قرآن کریم از شادی مؤمنان سخن به میان آمده که ناشی از نصرت الهی و اعمال صواب است که موجب تنبّه و بصیرت فرد یا جامعه می‌شود و انسان را در راه کمال پیش می‌برد. (پویا، ۱۳۷۴: ۱۸)

مراسم جشن و سرور مذهبی از جایگاه مهمی در جامعه اسلامی ما برخوردار است. این مراسم که از بعد از انقلاب اسلامی، به صورت همگانی‌تر و عمومی‌تری برگزار می‌شود، بستر ساز فرهنگ دینی و ادامه‌دهنده آن در جامعه است. به طور کلی، برگزاری مراسم و آیین‌های مذهبی کشش به سوی اعمال خیر و ارزش‌های متعالی را افزایش می‌دهد و آدمی را از بدی‌ها و گناهان دور می‌سازد. هر یک از اعیاد بزرگ اسلامی چون غدیر، فطر، قربان و تولّد معصومین علیهم‌السلام از وقوع حادثه‌ای عظیم در تاریخ هستی و بشریت خبر می‌دهند که به صورت جریانی مستمر و دایم جاری است و مردم در مناسبت‌های مختلف تجدید بیعت و تبعیت خود را با این جریان اعلام می‌کنند. از انواع این آیین‌های شادی‌بخش مذهبی، مجالس مداحی است که به مناسبت‌های مختلف در همه مناطق ایران برپا می‌شوند و آن، نمادهای مقدّس شیعه یعنی معصومین علیهم‌السلام مورد مدح و ثنا قرار می‌گیرند. مداحی‌ها به

اشکال مختلفی اجرا می‌شوند که از جمله آنها می‌توان به منقبت‌خوانی و صلوات‌خوانی اشاره کرد.

مدّاحی

از جمله عناصر مهمّ برگزاری جشن‌ها و اعیاد دینی، اجرای مراسم شعر و مدح‌خوانی است. مدح یا مدیحه، در لغت به معنای ستایش، ثنای به صفات نیک، توصیف به نیک‌خویی و مدحت است. (صفا، ۱۳۷۰: ۶۲)

کسی که شعر یا متنی را در ستایش فردی بسراید و او را به صفات نیک «چه آن صفات را دارا باشد یا فاقد آن صفات باشد»، تعریف و تمجید و توصیف کند، به آن شخص مدیحه‌سرا و به کسی که اشعار سروده‌شده در منزلت و مرتبت و توصیف افراد را در مجامع عمومی بخواند، مدّاح می‌گویند.

در ادوار مختلف، مدّاحی، یکی از هنرهای درباری بود و مدّاحان از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بودند. در این نوع مدیحه‌ها، شاعران، به گونه‌ای اغراق‌آمیز و چاپلوسانه به تعریف و تمجید از لباس، شکل و رفتارهای پادشاهان می‌پرداختند. در دوره جاهلیت پیش از اسلام نیز غالب مدایح، درخصوص برتری قبایل و رؤسای قوم و اشخاص بوده است. ستایش و ثناگویی، گاه حتی در وصف اسب، رئیس قوم و قبیله یا شمشیر او صورت می‌گرفت. افتخار به برجستگی‌های قومی و قبیله‌ای، خصیصه‌ای بود که شعرای عرب در اشعار خود به شدت آن را بازتاب می‌دادند.

در اسلام، مدّاحی هنری است که از همان ابتدا، مورد توجه رسول مکرم اسلام ﷺ و اهل بیت ﷺ بوده است. منقول است «روزی کعب ابن مالک قصیده‌ای در مدح حضرت رسول ﷺ می‌سراید و تصمیم می‌گیرد که آن را در محضر آن حضرت بخواند، اما به دلیل شلوغ بودن مجلس قادر به قرائت آن نمی‌شود. رسول مکرم اسلام ﷺ که مجلس را آماده شنیدن شعر کعب نمی‌بیند، با دست مبارک خود، مردم را به سکوت دعوت می‌کند و به کعب اجازه خواندن قصیده‌اش را می‌دهند. کعب شروع به خواندن می‌کند تا شعر به این بیت می‌رسد:

إِنَّ الرَّسُولَ لَسَيْفٌ يُسْتَضَاءُ بِهِ وَ صَارُمٌ مِّنْ سَيْوفِ الْهِنْدِ مَسْلُورٌ

همانا پیامبر ﷺ شمشیری که روشنایی را به ارمغان آورده/ و شمشیری برنده از شمشیرهای کشیده هند است

حضرت رسول ﷺ به این بیت شعر او انتقاد می‌کنند و به او می‌فرمایند که عبارت «سیوف الهند» را به «سیوف ...» تغییر دهد و با این کار اذهان عمومی را به این نکته متوجه می‌سازند که نباید رابطه مقام منبع رسالت و نبوت ایشان را جدای از مبدأ وحی الهی دانست. رسول خدا ﷺ به کعب می‌فرمایند: مؤمن با شمشیر و زبانش جهاد می‌کند و سوگند به خدایی که جانم در دست اوست که شعر شعرا به منزله تیری است که به طرف دشمن نشانه رود. (هادی‌منش، ۱۳۸۲: ۳۹ - ۳۸)

امامان معصوم ﷺ، نیز به پیروی از پیامبر خدا ﷺ، به مداحان اهل بیت عنایات ویژه داشتند. چنانچه حضرت امام صادق علیه السلام ضمن دعای خیر، به کمیت ابن زید اسدی که شعری در مدح خاندان عصمت و طهارت ﷺ سروده بود، هزار دینار به عنوان صله عطا نمودند و سنت صله دادن به مادحین خود را بنا نهادند. (همان: ۴۱)

مداحان، چه کسانی که هنرمندان مشهور و عالمی بوده و با انواع قالب‌های هنری آشنایی داشته‌اند و چه منقبت‌خوان‌های آیینی که از جمله افراد عاشق و پاک‌باخته اهل بیت ﷺ شمرده می‌شده‌اند، همگی در ویژگی عشق به جلوه‌های الهی شریک بودند و سعی و تلاش خود را در جهت وصف الهی و کشف بعضی رموز دستیابی به عالم ملکوت، به نحو احسن به انجام رسانده‌اند. آثار این هنر را می‌توان در قالب عناوین زیر برشمرد:

۱. تبلیغ دین - در ایران، مردم بعد از پذیرفتن دین مبین اسلام و گرایش به شیعه علوی، به مداحی اهل بیت رسول گرامی ﷺ روی آوردند و هنری والا و روحانی را به وجود آوردند. از این منظر، مدیحه‌سرایی بیان عظمت خاندان وحی و ارادت به ایشان بوده و شیعه از این طریق، گسترش پیدا کرده است.

۲. توصیف عظمت و جایگاه اهل بیت ﷺ - اعمال نیک، اخلاق کریمانه، رشادت‌های اهل بیت ﷺ و معرفتی الگوهای راستین از این طریق انجام یافته است.

۳. معرفت یافتن - با بیان خصوصیات و ویژگی‌های خاندان کرامت و صفا، باب معرفت‌شناسی در دل‌ها گشوده می‌شود.

مضامین و محتوای مدایح آیینی با درونمایه محکم و توأم با شور و اخلاص مداح، مدیحه‌ها را با ارزش‌های متعالی همراه ساخته است و شاید راز تداوم و ماندگاری آنها نیز همین باشد؛ یعنی زندگی اهل بیت علیهم‌السلام، فرمایش‌ها، رویدادهای زندگی و مهم‌تر از همه مرام ایشان در شعر گنجانده شده است و این همه، به مخاطب آگاهی داده و او را آماده پذیرش رفتارهای درست و روح حقیقت‌جویی کرده است.

در مداحی‌ها، دو وجه مهم وجود دارد؛ وجه حماسی و وجه احساسی و این هر دو، به مخاطب کمک می‌کند تا درون او برانگیخته شود و در مسیر اهداف دینی پیش برود. از این رو، محتوا و پیام اشعار مداحی با توجه به آیات و روایات و برگرفته از سیره اهل بیت علیهم‌السلام و حاوی پیام‌های عرفانی، اخلاقی، اعتقادی، اجتماعی و ظلم‌ستیزانه بوده است. از انواع مداحی‌ها می‌توان به منقبت‌خوانی و صلوات‌خوانی اشاره کرد. منقبت‌خوانی، هنری آیینی و دارای چنان ارزش و اعتباری است که منقبت‌خوانان از ناحیه علت غایی آفرینش جهان یعنی رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم مستحق دعا، ثنا و عطا قلمداد شده‌اند. وقتی تکریم و تعظیم از نوع سنت و منقبت باشد، عنوانش برای رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم ثناست و دعا هم شامل حال بزرگانی می‌شود که در این مسیر قدم برمی‌داشتند.

منقبت‌خوانی: گونه‌ای از ستایش اهل بیت علیهم‌السلام، بویژه حضرت علی علیه‌السلام بوده است و در تاریخ تشیع سابقه طولانی دارد. مناقب‌خوانان وظایفی مشابه مداحان بر عهده داشتند، با این تفاوت که کار آنها محدود به اوصاف امامان علیهم‌السلام بود و در این زمینه به نقل حدیث، روایت و داستان‌های حماسی نیز می‌پرداختند. مناقب‌خوانان را به واعظین و ذاکرین تقسیم می‌کنند. واعظین، مردم را ارشاد می‌کردند و ذاکرین، به نقل رویدادهای مذهبی و ذکر مصیبت می‌پرداختند.

صلوات‌خوانی: صلوات از اذکار مهم مسلمانان است که به سبب ارزش و اهمیت ویژه آن، در مداحی‌ها جایگاه خاصی یافته است. خداوند در قرآن فرموده است: **إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا** (احزاب / ۵۶) بنابراین، حق تعالی

و ملائکه به پیامبر صلوات می‌فرستند و از مؤمنین نیز این امر خواسته شده و پاداش عظیمی برای آن از سوی پروردگار در نظر گرفته شده است. در همین باب، در مدحی، ضمن صلوات بر چهارده معصوم علیهم‌السلام چنین آمده است:

گر تو خواهی که بیابی ز جهان راه نجات	بر محمد تو بگو از دل و از جان صلوات
هر چه خواهی تو طلب کن ز شهنشاه جهان	به علی حیدر صفدر، شه خوبان صلوات
فاطمه باد، شفیع‌خواه تو اندر محشر	به همان سرو، همان ماه درخشان صلوات
یاد کن از جگر پاره پر خون حسن	به رخ انور آن سرو خرامان صلوات
هر کجا نوش کنی آب روان یاد نما	به لب خشک حسین شاه شهیدان صلوات
گر نخواهی که بیمار شوی اندر بر خلق	به علی بن حسین عابد بیمار صلوات
علم باقر برساند به تو از دین نبی	به همان باقر، آن علم فراوان صلوات
گر نشانی به خود از مذهب جعفر داری	به همان مذهب پاک از سر ایمان صلوات
دیدنی آن گوشه زندان که به موسی چه گذشت	بر سر تربت آن مظهر ایمان صلوات
گر به دل هست تو را آرزوی قبر رضا	به غریب‌الغربا شاه خراسان صلوات
نور بارد ز سر گنبد پر نور تقی	به همان گنبد پر نور زرافشان صلوات
یاد بنما تو از آن قامت زیبای نقی	عسگری را تو به لعل لب خندان صلوات
گر تو هستی به جهان منتظر حجت دین	به همان مهدی غایب شه خوبان صلوات

(خضریان و یدایی، همدان، ۱۳۸۹)

مردم روستای دستجرد، این صلوات‌خوانی را در روز عید غدیر می‌خوانند:

ای مرغ سبز و آبی

شب‌ها کجا می‌خوابی

زیر علم پیغمبر

صلوات را خدا گفت

جبریل بارها گفت

صلّ علی محمد صلوات بر محمد

در شأن مصطفی گفت
مصطفی بر منبرش
شال سبزی بر سرش
گفت در روز غدیر
جانشینم حیدر است

(حسینی، دستجرد، ۱۳۷۵)

سر نهادم بر زمین
بر زمین نازنین
کس نیاد بالا سرم
جز امیرالمؤمنین

(بی‌نا، دستجرد، بی‌تا)

مدیحه‌سرایی در ایران

تسلط اموی‌ها، عباسی‌ها و دیگر خلفای بغداد، سبب شد تا شیعیان نتوانند به راحتی در ایران فعالیت کنند، اما در دوران سلسله آل‌بویه (۴۴۷-۳۳۰ هجری قمری) علویان قدرتی یافتند و مدیحه‌گویی حضرت امام علی علیه السلام و اولاد او رواج یافت و همه‌گیر شد، هر چند که این امر، با مناقشات و کشمکش‌های مخالفان همراه بود. (صفا، ۱۳۷۰: ۱۸۹-۱۹۲)

با به قدرت رسیدن ایلخانان؛ غازان خان، دین اسلام را دین رسمی اعلام کرد و مذهب شیعه در قرن هفتم و هشتم به سرعت در مناطق مختلف گسترش یافت. در این دوره، تظاهرات عادی شیعیان در ایام سوگواری و ساختن و خواندن اشعاری در مرثیه امامان علیهم السلام و شهیدان ادامه داشت. از نمونه‌های خوب اشعار مداحی، می‌توان از قصیده کوتاه سیف فرغانی که برای «کشته کربلا» سروده شده بود، نام برد. (همان: ۱۳۳-۱۲۸) در دوره تیموری نیز، بخصوص در دوره شاه‌رخ، ذکر مناقب آل رسول صلی الله علیه و آله امری رایج بود. (همان: ۱۸۳-۱۸۲)

در دوره صفویان، با رسمی شدن مذهب تشیع، شیعیان قدرت زیادی پیدا کردند و در این زمان به طور آشکار و علنی مراسم تولد ائمه علیهم‌السلام و اعیاد اسلامی در دربار و در مراکز دینی، جشن گرفته می‌شد و مدّاحی اهل بیت علیهم‌السلام رواج زیادی پیدا کرد. اشعار محتشم کاشانی، حزین لاهیجی و سایر شعرا که همگی در مدح امامان معصوم علیهم‌السلام سروده شده‌اند، جایگاه والایی در فرهنگ مردم ایران پیدا کردند.

پیش از مشروطه، تعطیلی‌های عید و عزا (به استثنای تعطیلات نوروز) با حساب قمری تعیین می‌شد و بیشتر جنبه مذهبی داشت. در این دوره، عید قربان از مهم‌ترین اعیاد بود و در طول یک هفته تعطیلی، مردم به شادمانی می‌پرداختند.

براساس اسناد موجود، در دوره قاجار جشن‌های مذهبی، بویژه جشن میلاد امیرالمؤمنین علیه‌السلام و نیمه شعبان در دربار برگزار می‌شد و مردم نیز به جشن و شادی می‌پرداختند. در دوره‌های بعد این سنت توسعه پیدا کرد و این جشن‌ها و اعیاد جایگاه مهمی در فرهنگ مردم یافت.

مدیحه‌سرایی در فرهنگ مردم ایران از سابقه‌ای طولانی و پربار برخوردار است که بر پایه معارف دینی و اخلاص و ارادت شاعران و مدّاحان اهل بیت علیهم‌السلام در قالبی هنری و با محتوایی متعالی صورت می‌گرفت. «مدّاحی و ستایشگری ائمه علیهم‌السلام در حقیقت هنر ستایشگری نیکی و معنویت و جهاد است، ستایشگری خورشید امامت و ولایت است؛ خورشید حقیقتی که سعی شد آن را بپوشانند، اما همین زبان‌های گویا نگذاشتند، نه فقط مدّاحان و شعرا نگذاشتند، بلکه همه دل‌های فروزنده از محبت اهل بیت علیهم‌السلام در این سیزده، چهارده قرن نگذاشتند این خورشید پوشیده بماند.» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۰: بیانات) از همین رو مردم همپای علما و عرفا، از فرصت گرانبهای اعیاد استفاده کردند و فضای نورانی و پرمعرفت الهی را روشن نگه داشتند.

محتوای مدّاحی‌ها و مولودی‌خوانی‌ها با موضوعاتی که مطرح و مذکور گردید، دل‌ها را تسخیر خود کرده و تأثیرگذاری عمیق و ژرفی از خود برجای گذاشته است که شاید در مقایسه با فعالیت‌های علمی دیگر درخور توجه ویژه باشد. از همین رو، شعر خوب همراه

با صوت خوش، شور دینی را همواره زنده نگه داشته است و این همه، سبب شده در طول تاریخ این هنر با محتوایی بلیغ و رسا به عنوان رسانه‌ای مقتدر و گویا عمل کند.

مراسم اعیاد اسلامی و ایام میلاد معصومین علیهم‌السلام از سوی قشرهای مختلف مردم و همراه با اشعار زیبای مداحان برپا می‌شود و در آن عظمت، شأن و مرتبه معصومین علیهم‌السلام توصیف می‌گردد. مداح با سروده‌های خود اوج ارادت و خلوص خود را به خاندان وحی اعلام می‌کند و مجلس را با سروده‌های موزون و آهنگین به وجد و سرور می‌کشانند و عشق مخاطبان را شعله‌ورتر می‌سازد. این مدایح، بر حسب نگاه شاعر در موضوعاتی چند سروده شده‌اند. گاه صرفاً برای عرض ارادت، گاه عرض نیاز و حاجت، گاه ستایش شأن و مقام ایشان و گاه نیز برای توسل به این بزرگواران، با توجه به اسناد و مدارک موجود، موضوعات زیر، محتوای مدایح را شامل می‌شوند:

۱. مدح و ثنای پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و اهل بیت علیهم‌السلام

مدح و ثنای معصومین علیهم‌السلام و شرح بزرگی و عظمت ایشان، از موضوعاتی است که مداحان، به تبعیت از مدح خداوند تعالی در قرآن کریم بسیار به آن می‌پردازد: «إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ، يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا» (احزاب / ۵۶) همانا خداوند و ملائکه درود و تهنیت می‌فرستند بر نبی مکرم اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، ای مؤمنان شما نیز بر پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم سلام و درود بفرستید.

در شعری در مدح پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم چنین آمده است:

چو آمد صبح میلاد محمد	سما روشن شد از نام محمد
بتابید جلوه حق، نور رفعت	شب مهتاب با نام محمد
مه و خورشید هر دو سر به تعظیم	به خاک درگه نام محمد
بزرگان قریش هنگام تدبیر	شدند سرشاد از نام محمد
بهارى نو بروید در چمنزار	شکوفه شد گل نام محمد

(برهانی، خراسان، بی‌تا)

مبعث مبارک حضرت محمدﷺ، واقعه‌ای خارق‌العاده و الهی برای بشریت است. این واقعه عظیم از اعیاد بزرگ مسلمانان است که بسیار مدح و ستایش شده است:

امشب پیام نور از غار حرا رسید بر ختم رسولان پیک خدا رسید
در مکه می‌شکوفد امشب گل رسالت بر عاشقان مبارک این جشن عید مبعث
امشب ز شام دل‌ها سر می‌زند سپیده دوران جاهلیت دیگر به سر رسیده

(سعادت دوست، کهگیلویه، ۱۳۸۹)

جایگاه امام علی‌علیه‌السلام در نزد پیامبر اسلامﷺ به واسطه عصمت و تقوا و ایمان، فداکاری‌ها، رشادت‌ها و شجاعت‌ها و بسیاری از سجایای اخلاقی و الهی ایشان بوده که امام‌الکلیه را نزد شیعیان بزرگ و باعظمت ساخته است. در مدحی در ستایش علی‌علیه‌السلام آمده است:

دمی که روح در آدم دمیدند زجا برخاست آدم یا علی گفت
چو نوح از موج طوفان ایمنی خواست توکل کرد و هر دم یا علی گفت

(قطبی‌نژاد، برزک، بی‌تا)

در کعبه، فروغ ایزدی پیدا شد سرچشمه فیض سرمدی پیدا شد
در سیزدهمین روز از ماه رجب نو رسته گل محمدی پیدا شد

(قنبری، ابرکوه، ۱۳۸۸)

هر کجا پا می‌نهم ورد زبان باشد علی در زمین و آسمان در هر مکان باشد علی
آن ولی اله مطلق آن وصی مصطفی عالم علم شریعت در جهان باشد علی
باب شهر علم احمد حیدر خیرگشا آنکه نامش گشته مفتاح جنان باشد علی

در درون خانه حق، قبله اهل جهان آنکه با مادر سه شب شد مهمان باشد علی

(مهر، بجنورد، ۱۳۵۰)

در شهرستان کاشمر در غدیریه‌ای به مناسبت امامت علی علیه السلام چنین سروده شده است:

ماه کجا و رخ زیبای تو علی جان	سرو کجا و قد رعناى تو علی جان
جان جهانی و همهٔ ماسوا	آینه‌سان محو تماشای تو علی جان
طور تجلی تو سینی دل	در صدف سینه سینی تو علی جان
روز غدیر ای مه نیکو خصال	شد به سر دوش نبی جای تو علی جان
ملک ولایت به تو زبیده شد	زیب و فرش همت والای تو علی جان
سر نبود لایق خاک رهت	کحل بصر خاک کف پای تو علی جان
خادم درگاه تو باشیم ما یا علی	تا چه پسندی چه بود رای تو علی جان

(کریمی فروتقه، کاشمر، بی‌تا)

در شعری ازبرزک کاشان، در ولادت حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) چنین سروده شده است:

فاطمه	دخت	محمد	گوهر	پر	ارزشی	است
فاطمه	نور	خدا	یک	دلبر	با	ارزشی

فاطمه ای بانوی زنان عالم فاطمه	جان خود قربان کنم چون که تو با ارزشی
هر نفس ذکر تو باشد بر زبانم فاطمه	فاطمه داری مقام و مرتبه با ارزشی

(غلامی برزکی،برزک، بی‌تا)

تولد امام حسین علیه السلام، میلاد امام زین‌العابدین علیه السلام و حضرت ابوالفضل علیه السلام و از همه مهم‌تر برگزاری جشن‌های نیمهٔ شعبان همه از جمله اعیاد مذهبی هستند که با مدیحه‌خوانی و مدیحه‌سرایی گرامی داشته می‌شوند. به مدیحه‌ای در این باب اشاره می‌شود:

به شام سوّمش آمد به دنیا حجت سوّم که روشن زین ولادت دیده بابش امیر آمد
به روز چهارم شعبان ابوالفضل علمدارش ولادت یافت کز بهر برادر چون وزیر آمد
شب پنجم علی بن الحسین آن سید سجّاد جمال بی‌مثالش بهتر از ماه منیر آمد
به شام نیمه این ماه شه صاحب زمان ما زیمن مقدمش روشن دو چشم هر ضریر آمد
ز بوی عطر آن سرور معطر شهر سامرا مگر صد نافه مشک از ختن با او به زیر آمد

(ضرغامی، مشهد، بی‌تا)

۲. بازتاب فضایل اخلاقی معصومین (علیهم‌السلام) در مدیحه‌سرایی

عظمت اخلاقی و فضایل اهل بیت (علیهم‌السلام) از موضوعات دیگر این سروده‌هاست. پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) در این سروده‌ها جایگاه رفیعی دارد:

جلوه‌گر تا که رخ صاحب قرآن آمد عصر اصنام پرستی همه پایان آمد
رحمت عالمیان، شمس همه عرب عجم که ز وی تیرگی کفر به پایان آمد

(کریمی‌فروتنه، کاشمر، بی‌تا)

سروده زیر به مناسبت میلاد فاطمه زهرا (سلام‌الله‌علیها) و در مدح ایشان سروده شده است:

صدیقه است و طاهره، مرضیه راضیه عذرا بتول و فاطمه زهراى اطهر است
در عصمت و عفاف و حجاب اولین زن است روشن ز نور صورت او شمس خاور است

(ضرغامی، مشهد، ۱۳۸۸)

۳. عرض ادب و ارادت در مدیحه‌سرایی

مدیحه‌سرایان و شاعران شیعی، همواره به اهل بیت علیهم‌السلام نظری خاص داشته و این امر را در اشعار خود نیز به خوبی آشکار کرده‌اند.

در فرهنگ مردم، مداح و مولودی‌خوان با به کارگیری عنصر هنر، در جهت جوشش عواطف و احساسات مخاطبان نسبت به شخصیت والا و ستایش‌برانگیز معصومین علیهم‌السلام عمل کرده‌اند و طی این روند، ضمن ارتقای فرهنگ دینی و اعتقادی، به بهترین نحو ممکن ارادت قلبی خود را به ساحت مقدس ایشان عرضه داشته‌اند. در مدیحه‌ای از مشهد در عرض ارادت به حضرت مهدی عج‌الله‌تعالی فرجه‌شریف چنین آمده است:

ای آنکه تو می‌باشی چون روح بر این جان‌ها
باقی ز بقای تویم ظاهر و پنهان‌ها
تو نقطه پرگاری عالم چو خط پرگار
از نقطه خط پرگار موجود به دوران‌ها
ای محیی دین بنما بر غربت دین رحمی
کز این نه بجز اسمی رسم است به دیوان‌ها
تو صاحب هر امری باز آ و بده فرمان
سر تا به قدم گوشتیم ای شاه به فرمان‌ها

(ضرغامی، مشهد، بی‌تا)

در میلاد امام حسن علیه‌السلام، مدیحه‌ای با این عبارات دیده می‌شود:

زهد و تقوا و عطا حاصل ایام حسن	مجتبی آیت حق شد لقب و نام حسن
آسمان غرق کواکب شده در شام حسن	صلح و آزادی امت ره و پیغام حسن
می‌درخشد چو گهر مه رخ تابنده او	
شده فرخنده چنین مقدم ارزنده او	

(همان)

در مدح امام حسین علیه السلام چنین آمده است:

مژده ای دل که شب هجر به پایان آمد	شب مولودی آن خسرو خوبان آمد
میوه باغ نبی بلبل زهرای بتول	آنکه در رحمت او ما همه را جان آمد
حجت سوّم حق، پور علی، شاه زمین	نور او جلوه گه عالم امکان آمد
وصف او را نتوان عرضه نمودن زیرا	بهر مدّاحی او ختم رسولان آمد

(حیدری، اراک، ۱۳۴۸)

۴. توسّل در مدیحه‌سرایی

توسّل به اهل بیت علیهم السلام یکی از اصلی‌ترین و مهم‌ترین موضوعات مطرح شده در مدیحه‌سرایی‌ها و مولودی‌خوانی‌هاست. فرد مدّاح، بعد از ذکر ارادت قلبی خود و شیعیان به معصومین علیهم السلام و ثناگویی ایشان و وصف صفات کریمانه ایشان، دست توسّل به ساحت ربوبی‌شان می‌زند و حوایج خود را به ایشان عرضه می‌دارد. در شعری از خراسان به مناسبت جشن میلاد امام هشتم شیعیان علیه السلام شاعر مدّاح به امام علیه السلام متوسّل می‌شود و می‌گوید:

غم دل‌ها می‌ریزه در خرّمش	حرم عشق و صفایه شیعیان
مریضا ر رایگان شفا مده	دکتر شاه و گدایه شیعیان

(کریمی فروتن، کاشمر، ۱۳۸۷)

در مدّاحی امام حسین علیه السلام شاعر به ایشان متوسّل شده است:

یا حسین افتاده‌ام بر دام دردی بی‌دوا	یا حسین جز تو نمی‌خواهم دگر از کس شفا
ده شفایم ای شفیع روز محشر یا حسین	می‌دهم سوگند تو را بر مادرت خیرالنساء
یا حسین درمانده‌ام ای یاور درماندگان	کن ز جانم ای شها تو رفع این درد و بلا
خاطرم آزرده است آخر طبیب درد من	کن نظر از مرحمت ای شاه سر از تن جدا

(گلپایگانی، اصفهان، ۱۳۸۱)

در این توسلات، مداح از زبان مردم، برای نجات از عذاب سوزان آخرت، دست به دامان اهل بیت علیهم السلام می‌شود و مدد از آنان می‌جوید. در شعری چنین آمده است:

خدا به حق محمد و علی و زهرا
عاقبت همه‌مان را ختم به خیر بگردان
(قریشی، ساری، ۱۳۸۸)

در جشن میلاد حضرت مهدی (عج‌الله تعالی فرجه شریف) و در مراسم مولودی‌خوانی، توسل به امام حاضر (عج‌الله تعالی فرجه شریف) و معصومین علیهم السلام توسل اصلی و رایج از سوی مردم است. در مدیحه‌ای از شهرستان دامغان در توسل به پیامبر صلی الله علیه و آله و امام علی علیه السلام چنین آمده است:

هر کس به سر زد گل بوستان محمد دست طلب انداخت به دامان محمد
گر بار گناهش بود از حد فزون‌تر بخشند به یک گردش چشمان محمد
شعر نسیم صبح سعادت محمد است و علی شفیع روز قیامت محمد است و علی

(شامانی، دامغان، ۱۳۸۱)

۵. دعا در مدیحه‌سرایی

از دیگر مضامین و عناصر موجود در مدیحه‌سرایی‌ها و مولودی‌خوانی‌ها، دعای شاعر و مداح است که دست طلب و نیاز به سوی خالق هستی دراز می‌کند و در حق خود و دیگران به دعا می‌نشیند:

ای رهگذر عمر من از بوی تو مشکین ما را قدمی رنجه بفرمای به مشکوه
تا راه برد دل به سراپرده عشقت بنمای ره راست به ما زان خم ابرو
بر ما نظری کن ز ره لطف که اینک رو کرده به سوی تو و هستیم ثناگو

(رحمتی، شاهرود، ۱۳۸۹)

ضعفا قبله حاجات تو را می‌خوانند نظری کن که به حق یار ضعیفان تویی

از کرم بخش کریم را شه خوبان سامان که همه اهل جهان را همه سامان تویی

(کریمی فروتنه، کاشمر، ۱۳۸۹)

۶. مژده ظهور و عدالت

یکی از مهم‌ترین وقایع دین اسلام، ظهور امام عصر (عج‌الله‌تعالی فرجه‌شریف) است که با آمدن ایشان، انتظار بشر پایان می‌یابد و بساط کفر و جهل و ظلم برچیده می‌شود و جهان به عدالت وعده داده شده دست می‌یابد. از این رو، این فصل از جهان‌بینی مسلمانان در اشعار و مدایح به خوبی نمود یافته و با عباراتی چون مژده، آشکار شدن رحمت حق، رسیدن صبح سعادت، نابودی شب ظلمانی، ظهور قدرت حق، آمدن بهار دهر و عناوینی دیگر ستوده شده است. در مدیحه‌ای در باب ظهور آخرین منجی جهان بشریت چنین آمده است:

مژده ای دل که جهان رشک جنان خواهد شد	آنچه در پرده نهان است عیان خواهد شد
سپرد رخت ز گیتی شب ظلمانی کفر	شمس توحید خدا جلوه‌کنان خواهد شد
از ره فخر، زمین سر به فلک خواهد سود	آسمان محو تماشای جهان خواهد شد
پیری دهر بجا بود بهر فصل بهار	شد بهاری که از او دهر جوان خواهد شد
یافت آنگونه صفا گلشن ایمان که دگر	ایمن از دغدغه جور خزان خواهد شد
دولتش خواسته یزدان که جهانگیر شود	هر چه را خواست خداوند همان خواهد شد
او برآرد ز زمین ریشه جبر و طاغوت	کفر از او یکسره بی‌نام و نشان خواهد شد
داورا حرمت او، اذن ظهورش فرمای	که از او ملک جهان مهد امان خواهد شد

(طاهر نیا، بناب، ۱۳۸۹)

در مدیحه دیگری آمده است:

از افق درخشید، کوکب ولایت او بود جهان را مشعل هدایت
از جمال مهدی، عالمی منور زاده شد ز نرجس آن گل معطر
آمده به دنیا یادگار حیدر فخر شیعیان آمد صاحب الزمان آمد

(اخوان، همدان، ۱۳۸۹)

جمع بندی

مداحی و مدیحه سرایی بخشی از هنر و فرهنگ مردم ایران زمین است که به لحاظ محتوا و مضامین، اگر چه همان عرض ادب و ارادت، ذکر فضایل اخلاقی، دعا و توسل را شامل می شود، اما آن را باید ابزاری برای عرضه بهترین مفاهیم دینی با بیانی هنری و زیبا دانست. مدایح بر حسب قالب شعری (قصیده، غزل و...) دارای گستره و وسعت زیادی است که شاعر یا مداح، از طریق آن وجوه مختلف شخصیت بزرگان معصومین علیهم السلام، انبیای الهی و بزرگان دینی را بیان می کند و با رمزگشایی از قصه خلقت و فلسفه ارسال انبیا و پیامبران الهی و امامت، گوشه ای از حقیقت را در معرض دید مردم قرار می دهد و به این طریق مشعل دین را روشن نگاه می دارد. پیر غلامان و مداحان سر سپرده مردمی، گاه آنچنان از روی خلوص و ایمان قلبی به مداحی پرداخته اند که مدیحه ایشان شوری وصف ناپذیر ایجاد کرده و ایمان ها ساخته و پرداخته است.

جشن و عید اسلامی در نگاه اهل بیت علیهم السلام آن روزی است که در آن گناه نباشد، از این رو توأم با رعایت حد و حدود شرعی و البته استفاده از شعر و شعرخوانی یا همان مدیحه سرایی مناسبتی است. مداح و مداحی در آیین دینی مردم، به لحاظ ظاهر با ویژگی هایی چون آراستگی و استفاده از پوشش هایی چون عبا، و به لحاظ باطن با ویژگی هایی چون صفا و اخلاص اخلاقی توأم بوده است و همه اینها سبب تداوم، ماندگاری، گسترش و تأثیر این هنر عظیم اسلامی در طول تاریخ بوده است.

صدا و سیما می‌تواند با توجه به رسالت دینی و آموزشی خود، با انتخاب اشعار مداحی قدیمی و اشعار پرمحتوای معاصر و پرهیز از نمایش مراسم غیرمتعارف، همچنین برگزاری شب‌های شعر و شعرخوانی‌های مداحانه از اهل بیت (علیهم‌السلام) در این عرصه فعال باشد. تهیه برنامه از فرهنگ مداحی در شهرها و روستاهای کشور، نشست و گفتگو با مداحان گمنام در نقاط مختلف و آشنایی با اشعار و نحوه برگزاری مداحی‌ها می‌تواند در رواج هنر مداحی و تأثیرگذاری آن مفید باشد.

منابع

* قرآن کریم

۱. پویا، علیرضا (۱۳۷۴) غم و شادی و امید و ناامیدی در اسلام، تهران: مرکز تحقیقات و مطالعات صدا و سیما.
۲. آیت الله خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات، ۱۳۸۰/۶/۱۸

www.al.shia.org

۳. صفا، ذبیح الله (۱۳۷۰) تاریخ ادبیات ایران، ج ۲، ۳ و ۴، چ ۱۳، تهران: فردوس.
۴. هادی منش، ابوالفضل (۱۳۸۲) اصول و روش مدّاحی، تهران: میراث ماندگار.

فرهنگیاران

- اخوان، زهره، همدان، ۱۳۸۹
- برهانی، پروین، خراسان، بی تا
- بی نا، دستجرد، قم، بی تا
- حسینی، سیده امین، دستجرد، قم، ۱۳۷۵
- حیدری، محمداسماعیل، اراک، مرکزی، ۴۷/۷/۲۴
- خضریان، مهشاد، همدان، ۱۳۸۹
- رحمتی، حسین، شاهرود، سمنان، ۱۳۸۹
- شامانی، ابوالقاسم، دامغان، سمنان، ۸۱/۸/۳
- صمدی، اکرم و حسین صمدی، قائنات، خراسان، ۸۵/۱۱/۱
- ضرغامی، فروغ الزّمان، مشهد، خراسان رضوی، ۸۱/۵/۳۰ و ۸۶/۴/۲۵
- طاهرنیا، احمد، بناب، آذربایجان شرقی، ۱۳۸۹
- غلامی برزکی، معصومه، برزک، کاشان، اصفهان، بی تا
- قریشی، سیدمرتضی، کاورد، ساری، مازندران، ۸۸/۱/۵
- قطبی نژاد، فاطمه، برزک، کاشان، اصفهان، بی تا

قنبری، غلامحسین، ابرکوه، یزد، ۸۸/۵/۱
کریمی فروتقه، محمد، کاشمر، خراسان، ۸۸/۱/۲۴ و ۸۷/۷/۴ و ۸۸/۱/۲۹ و بی تا
گلپایگانی، بی نام، اصفهان، ۱۳۸۱
مهر، علی، بجنورد، خراسان جنوبی، ۵۰/۱۰/۸
یدایی، پروین، همدان، ۱۳۸۹

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی